PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

BAHOLASH MEZONLARINI DIFFERENSIALLASHTIRISH ORQALI TA'LIM NATIJALARINI TAHLIL QILISH

Musurmonov Abror Kurolovich
O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim,
fan va innovatsiyalar vazirligi
Osiyo Xalqaro Universiteti
musurmonovabror85@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21264464

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada baholash mezonlarini differensiallashtirish orqali ta'lim natijalarini tahlil qilishning ilmiy-metodik asoslari yoritiladi. Differensiallashtirilgan baholash mezonlari o'quvchi yoki talabaning bilim darajasi, amaliy ko'nikmasi, mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilish qobiliyati va refleksiv yondashuvini alohida ko'rsatkichlar bo'yicha aniqlashga xizmat qiladi. So'nggi xalqaro tadqiqotlarda rubrikalar, formativ baholash, o'zaro baholash va raqamli tahlil vositalari baholashning shaffofligi hamda adolatliligini oshirishi ko'rsatilmoqda. Maqolada baholash mezonlarini darajalarga ajratish, vazn koeffitsiyentlari orqali baholash va natijalarni tahlil qilish bo'yicha taklif etilayotgan model bayon qilinadi.
Kalit so'zlar: baholash mezonlari, differensiallashtirish, rubrika, formativ baholash, ta'lim natijalari, kompetensiya, tahlil, shaffoflik, qayta aloqa.

ABSTRACT. This article examines the scientific and methodological foundations of analyzing learning outcomes through differentiated assessment criteria. Differentiated criteria make it possible to evaluate knowledge, practical skills, independent thinking, problem-solving ability and reflective learning separately. Recent international research shows that rubrics, formative assessment, peer assessment and digital analytics can improve the transparency, fairness and usefulness of assessment. The article proposes a model for differentiating criteria by levels, using weight coefficients and analyzing results for instructional decision-making.
Keywords: assessment criteria, differentiation, rubric, formative assessment, learning outcomes, competence, analysis, transparency, feedback.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida baholash faqat yakuniy ball qo'yish jarayoni emas, balki o'quvchi yoki talabaning real o'sish dinamikasini aniqlash, ta'lim sifatini boshqarish va keyingi pedagogik qarorlarni asoslash vositasi sifatida qaralmoqda. An'anaviy baholashda ko'pincha barcha o'quvchilar bir xil mezonlar asosida tekshiriladi, natijada ularning individual imkoniyati, boshlang'ich tayyorgarligi, ijodiy yondashuvi va amaliy kompetensiyasi to'liq ochib berilmaydi.

Baholash mezonlarini differensiallashtirish mazmunan mezonlarni bilim, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez va baholash kabi turli darajalarga ajratish, har bir ko'rsatkich uchun aniq tavsif berish va natijani sifat jihatidan sharhlashni anglatadi. Bunday yondashuv o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham kutilayotgan natijalarni aniq ko'rsatadi, subyektivlikni kamaytiradi va ta'lim jarayonida qayta aloqa sifatini oshiradi.

UNESCO ta'lim natijalarini baholashni ta'lim tizimi kutilgan natijalarni qay darajada bajarayotganini aniqlash hamda o'quv dasturi, pedagogika va resurslar bo'yicha qarorlar qabul qilishning muhim asosi deb izohlaydi. 2025-yilda e'lon qilingan materiallarda esa differensial ta'lim yondashuvlari o'quvchilarning ehtiyoji, qiziqishi va o'rganish uslubiga moslashgan baholashni talab qilishi ta'kidlanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi baholash mezonlarini differensiallashtirish orqali ta'lim natijalarini tahlil qilish modelini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini ko'rsatishdan iborat.

Maqolada rubrika asosida baholash, mezonlarga vazn berish, natijalarni darajalar bo‘yicha tahlil qilish va individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda rubrika baholashning eng samarali vositalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Brookhartning fikricha, haqiqiy rubrika baholash maqsadiga mos mezonlar va ushbu mezonlar bo‘yicha turli bajarilish darajalarining sifatli tavsifidan iborat bo‘lishi kerak; faqat ballar ro‘yxati yoki oddiy chek-list rubrika vazifasini to‘liq bajara olmaydi (Brookhart, 2018).

So‘nggi tadqiqotlarda rubrikalar ta’lim natijalarini shaffoflashtirish, talabalar uchun kutilayotgan darajani oldindan aniqlashtirish va o‘qituvchilarning baholashdagi izchilligini kuchaytirishi qayd etiladi. 2025-yilda chop etilgan xalqaro ta’lim bo‘yicha tadqiqotda rubrikalar talabalarning yangi ta’lim paradigmasiga moslashishi va yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi ko‘rsatilgan (Hatziconstantis & Kolympari, 2025).

Rubrikalarni qo‘llash bo‘yicha umumiy adabiyotlar sharhi ularning foydasi dizayn sifatiga bog‘liqligini ko‘rsatadi: mezonlar aniq, o‘lchanadigan, ta’lim natijalari bilan mos va muntazam takomillashtiriladigan bo‘lsa, rubrika adolat, ishonchlilik va validlikni oshiradi (Ling, 2025). Shu bilan birga, rubrika noto‘g‘ri tuzilsa, u faqat mexanik ball qo‘yish vositasiga aylanib qolishi mumkin.

Yousef va Ayyoub tomonidan 2024-yilda ishlab chiqilgan robototexnika ko‘nikmalarini baholash rubrikasi mezonlarni loyihalash va dasturlash ko‘nikmalari bo‘yicha ajratish, ekspert validatsiyasi va ishonchlilik tahlili orqali baholash vositasini ilmiy asoslash mumkinligini ko‘rsatadi. Bu natija differensiallashtirilgan mezonlar nafaqat nazariy, balki amaliy kompetensiyalarni ham alohida tahlil qilishga imkon berishini tasdiqlaydi (Yousef & Ayyoub, 2024).

Formativ baholash bo‘yicha tadqiqotlar ham differensial mezonlarning ahamiyatini ko‘rsatadi. Fadillah va Ha 2024-yilda o‘tkazgan tadqiqotda rubrikalar o‘zaro baholash va o‘zini baholash aniqligini oshirgani, o‘quvchilarning o‘rganish natijalarini yaxshilagani aniqlangan. Bu natija baholash mezonlari faqat yakuniy nazorat uchun emas, balki ta’lim jarayonini boshqarish uchun ham muhimligini ko‘rsatadi (Fadillah & Ha, 2024).

Priyanka va Mehrotra 2022-yilda dasturlash fanida obyektiv testlar ham rubrika mezonlari bilan uyg‘unlashtirilganda talabalarni bilim darajasi, mantiqiy fikrlashi va amaliy ko‘nikmasiga ko‘ra guruhlash, ularga individual qayta aloqa berish mumkinligini ko‘rsatgan. Bu yondashuv raqamli ta’lim sharoitida differensial baholash natijalarini tahliliy boshqaruvga aylantirish imkoniyatini kengaytiradi (Priyanka & Mehrotra, 2022).

Demak, adabiyotlar tahlili baholash mezonlarini differensiallashtirish o‘quv natijalarini adolatliroq baholash, o‘quvchi ehtiyojini aniqlash, pedagogik qarorlarni ma’lumotga asoslash va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

ASOSIY QISM

Baholash mezonlarini differensiallashtirish jarayoni, avvalo, o‘quv natijalarini aniq belgilashdan boshlanadi. Har bir fan yoki modul bo‘yicha kutilayotgan natijalar bilim, tushunish, amaliy qo‘llash, tahlil qilish, ijodiy yondashuv va kommunikativ ifoda kabi tarkibiy qismlarga ajratiladi. Shundan so‘ng har bir komponent uchun ko‘rsatkichlar va baholash darajalari ishlab chiqiladi.

Differensial baholashda mezonlar bir xil ahamiyatga ega bo‘lmasligi mumkin. Masalan, nazariy bilim 20 foiz, amaliy topshiriqni bajarish 30 foiz, tahliliy fikrlash 25 foiz, ijodiy yechim 15 foiz, o‘zini baholash va refleksiya 10 foiz vaznga ega bo‘lishi mumkin. Bunday vaznlash o‘qituvchiga yakuniy ball ortida qaysi kompetensiya kuchli yoki zaif ekanini ko‘rish imkonini beradi.

Mezonlarni differensiallashtirishda to‘rt darajali rubrika keng qo‘llanadi: boshlang‘ich, qoniqarli, yaxshi va yuqori daraja. Har bir daraja umumiy sifat so‘zlari bilan emas, balki kuzatiladigan xatti-harakat yoki mahsulot tavsifi bilan ifodalanishi kerak. Masalan, “yaxshi javob berdi” o‘rniga “asosiy tushunchalarni to‘g‘ri izohladi, misol keltirdi va xulosa chiqardi” kabi aniq tavsif beriladi.

Bundan tashqari, differensial baholash natijalari o‘quvchi yoki talabaning individual rivojlanish yo‘nalishini belgilashga xizmat qiladi. Ya’ni baholash faqat yakuniy ball qo‘yish bilan cheklanmay,

qaysi ko‘nikmani kuchaytirish, qaysi topshiriq turini qayta ishlash va qanday metodik yordam ko‘rsatish zarurligini aniqlab beradi.

Quyidagi jadval baholash mezonlarini differensiallashtirish orqali ta’lim natijalarini tahlil qilish uchun namunaviy modelni ko‘rsatadi.

Tahliliy jihatdan qaralganda, baholash mezonlarini differensiallashtirish ta’lim oluvchining natijasini faqat umumiy ball ko‘rinishida emas, balki alohida kompetensiyalar kesimida baholash imkonini beradi. Masalan, talaba nazariy bilim bo‘yicha yuqori natija ko‘rsatib, amaliy topshiriq yoki tahliliy fikrlash bo‘yicha pastroq ko‘rsatkichga ega bo‘lishi mumkin. An’anaviy baholashda bunday tafovut ko‘pincha yakuniy ball ichida ko‘rinmay qoladi. Differensial mezonlar esa o‘qituvchiga natijani chuqurroq tahlil qilish, talabaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda keyingi o‘quv jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish imkonini yaratadi.

Shuningdek, mezonlarning vazn asosida taqsimlanishi baholash jarayonining obyektivligini oshiradi. Amaliy topshiriq va tahliliy fikrlashga yuqoriroq ulush berilishi ta’lim jarayonida faqat yodlash emas, balki bilimni real vaziyatda qo‘llash, muammoni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish muhimligini ko‘rsatadi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuv talablariga mos keladi. Shu sababli differensial baholash modeli o‘quvchi yoki talabani yakuniy natijaga emas, balki o‘z rivojlanish jarayonini anglashga yo‘naltiradi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, baholash mezonlarini differensiallashtirish ta’lim sifatini oshirish, baholashda shaffoflikni ta’minlash va o‘qituvchi hamda talaba o‘rtasida aniq teskari aloqa yaratishning samarali vositasidir. Bu yondashuvni amaliyotga joriy etish orqali baholash jarayoni adolatli, tushunarli va rivojlantiruvchi xususiyat kasb etadi.

Shuningdek, differensial baholash mezonlaridan foydalanish ta'lim jarayonida ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi. Baholash natijalari muntazam tahlil qilinganda fan, guruh yoki alohida talaba kesimida qaysi kompetensiyalar yetarli darajada shakllanmaganligi aniqlanadi. Ushbu ma'lumotlar asosida o'quv dasturlarini takomillashtirish, amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish, o'qitish metodlarini diversifikatsiya qilish hamda individual ta'lim trayektoriyalarini ishlab chiqish mumkin. Natijada differensial baholash nafaqat ta'lim oluvchining bilimini aniqlash vositasi, balki ta'lim sifatini uzluksiz monitoring qilish va uni oshirishga xizmat qiluvchi samarali boshqaruv mexanizmiga aylanadi.

1-jadval
Baholash mezonlarini differensiallashtirish va tahlil qilish modeli

Mezon	Vazn, %	Boshlang‘ich daraja	Yaxshi daraja	Yuqori daraja
Nazariy bilim	20	Asosiy tushunchalarni qisman eslaydi.	Tushunchalarni izohlaydi va misol keltiradi.	Tushunchalarni tizimli bog‘laydi va mustaqil xulosa chiqaradi.
Amaliy qo‘llash	30	Topshiriqni ko‘rsatma bilan bajaradi.	Topshiriqni mustaqil bajaradi, ayrim xatolarni tuzatadi.	Topshiriqni sifatli bajaradi va yechimni asoslaydi.
Tahliliy fikrlash	25	Ma’lumotni yuzaki solishtiradi.	Sabab-oqibat bog‘lanishini tushuntiradi.	Muammoni chuqur tahlil qiladi, dalil va alternativ yechim beradi.
Ijodiy yondashuv	15	Tayyor	Yechimga kichik	Original g‘oya

		namunadan foydalanadi.	yangilik kiritadi.	ishlab chiqadi va uni amaliy asoslaydi.
Refleksiya va qayta aloqa	10	O‘z xatosini aniqlashda qiynaladi.	Xatosini ko‘radi va tuzatish yo‘lini aytadi.	O‘z rivojlanish rejasini tuzadi va keyingi maqsadni belgilaydi.

Manba: Brookhart (2018), Fadillah va Ha (2024), Yousef va Ayyoub (2024), UNESCO materiallari hamda muallifning metodik umumlashtirishi asosida tuzildi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, differensial baholashda har bir mezon yakuniy ballning ma’lum qismini tashkil etadi va o‘quvchi natijasi faqat umumiy baho bilan emas, balki kompetensiyalar kesimida tahlil qilinadi. Bu o‘qituvchiga qaysi yo‘nalishda qo‘shimcha mashq, maslahat yoki mustaqil topshiriq berish kerakligini aniqlashga yordam beradi.

Amaliyotda mazkur modelni qo‘llash uchun birinchi bosqichda o‘qituvchi fanning ta’lim natijalarini aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda har bir natija bo‘yicha mezon va daraja tavsiflari ishlab chiqiladi. Uchinchi bosqichda baholash natijalari elektron jadval yoki raqamli platformaga kiritilib, har bir talaba bo‘yicha profil shakllantiriladi. To‘rtinchi bosqichda natijalar tahlil qilinadi va qayta aloqa beriladi.

Differensiallashtirilgan baholashning asosiy afzalligi shundaki, u o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirishdan ko‘ra, ularning individual rivojlanish yo‘nalishini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, umumiy balli bir xil bo‘lgan ikki talabaning biri nazariy bilimda kuchli, ammo tahliliy fikrlashda sust bo‘lishi, ikkinchisi esa amaliy topshiriqda yuqori, lekin refleksiyada past natija ko‘rsatishi mumkin. Oddiy baholash bu farqni yashiradi, differensial mezonlar esa uni aniq ko‘rsatadi.

Baholash mezonlarini differensiallashtirish o‘qituvchi uchun ham metodik qulaylik yaratadi. Aniq mezonlar mavjud bo‘lsa, baholashdagi subyektivlik kamayadi, talabalar topshiriqdan oldin nimalar talab qilinishini tushunadi, ta’lim jarayonida shaffoflik kuchayadi. Shu bilan birga, mezonlar o‘ta murakkab yoki ko‘p bo‘lsa, baholash jarayoni ortiqcha vaqt talab qilishi mumkin. Shuning uchun mezonlar soni o‘quv maqsadiga mos, lekin boshqariladigan darajada bo‘lishi zarur.

Raqamli ta’lim sharoitida differensial baholash natijalarini tahlil qilish imkoniyatlari yanada kengayadi. Elektron jurnal, LMS platformalari, test tizimlari va analitik panellar orqali mezonlar kesimidagi ballar yig‘ilib, o‘quvchining kuchli va zaif tomonlari vizual ko‘rinishda ifodalanadi. Bu ma’lumotlar individual o‘quv reja, qo‘shimcha topshiriq yoki maslahat mashg‘ulotlarini belgilashda asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun bu yondashuv ayniqsa kompetensiyaviy ta’lim, 4K ko‘nikmalari, kasbiy tayyorgarlik va oliy ta’limda kredit-modul tizimini samarali boshqarish nuqtayi nazaridan muhimdir. Baholash mezonlari differensiallashtirilsa, talabaning faqat nazariy bilimi emas, balki muammoni tahlil qilish, jamoada ishlash, taqdimot qilish, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini baholash ko‘nikmalari ham hisobga olinadi.

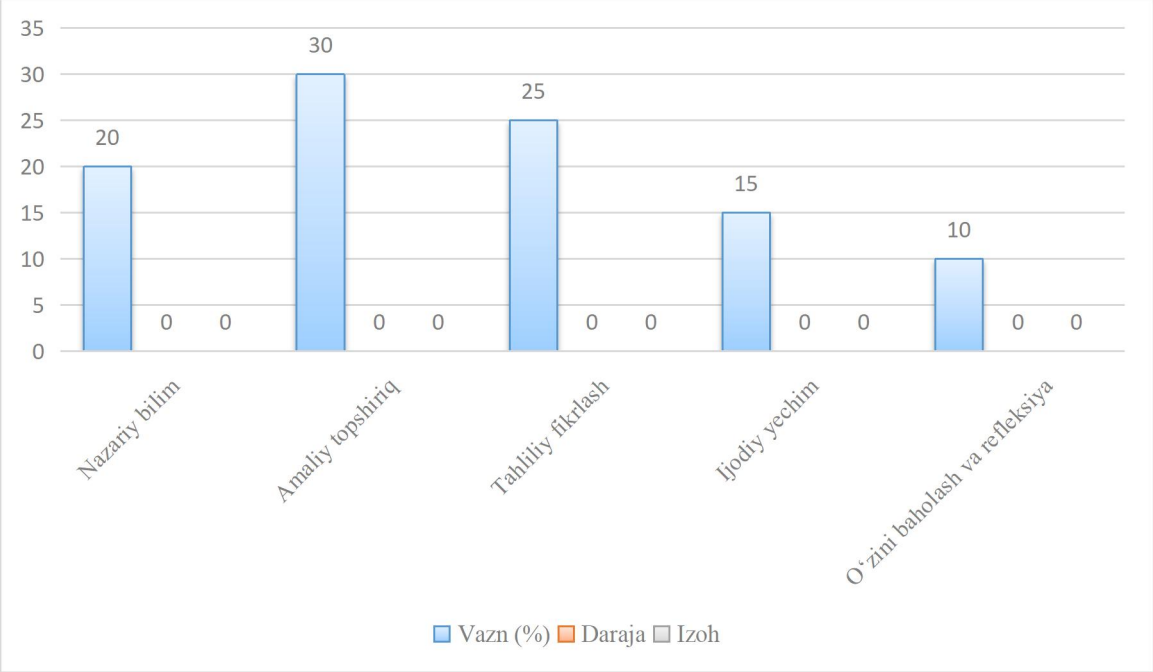

1-rasm. Differensial baholash mezonlarining vazn taqsimoti (%)

Manba: Muallif tomonidan zamonaviy kompetensiyaga asoslangan baholash yondashuvlari, rubrikali baholash tamoyillari hamda ilmiy adabiyotlar asosida tuzildi.

Ushbu diogrammada differensial baholash tizimida mezonlarning vazn taqsimoti keltirilgan. Unda amaliy topshiriqni bajarish (30%) va tahliliy fikrlash (25%) eng yuqori ulushni egallab, ta'lim oluvchilarning amaliy kompetensiyalari hamda muammolarni tahlil qilish qobiliyatini baholash ustuvor ekanligini ko'rsatadi. Nazariy bilimning ulushi 20 foizni tashkil etib, fundamental bilimlarni baholashga xizmat qiladi. Ijodiy yechim (15%) va o'zini baholash hamda refleksiya (10%) mezonlari esa talabaning mustaqil fikrlashi, kreativ yondashuvi va o'z faoliyatini tahlil qila olish kompetensiyalarini aniqlash imkonini beradi. Mazkur taqsimot yakuniy baholashning obyektivligini oshirish, kompetensiyalarni alohida tahlil qilish va o'quv jarayonini takomillashtirish uchun metodik asos vazifasini bajaradi.

TAKLIFLAR:

Differensiallashtirilgan baholash modelini samarali joriy etish uchun, avvalo, har bir fan bo‘yicha baholash mezonlari aniq belgilanishi va ular sillabus tarkibiga kiritilishi lozim. Har bir topshiriq nazariy bilim, amaliy qo‘llash, tahliliy fikrlash, ijodiy yondashuv va refleksiya kabi kompetensiyalar kesimida baholanishi maqsadga muvofiq.

Shuningdek, o‘qituvchilar uchun rubrika tuzish, mezonlarni shakllantirish va baholash darajalarini aniq tavsiflash bo‘yicha metodik treninglar tashkil etish zarur. Turli o‘qituvchilar bir xil mezonni turlicha talqin qilmasligi uchun namunaviy rubrikalar bazasini yaratish, moderatorlik va ichki ekspertiza tizimini yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Baholash jarayonida talabalar topshiriqni bajarishdan oldin mezonlar bilan tanishtirilishi kerak. Yakuniy baho esa faqat umumiy ball sifatida emas, balki har bir mezon bo‘yicha erishilgan natijalar bilan izohlanishi lozim. Bu talabaga o‘zining kuchli va zaif tomonlarini ko‘rish, keyingi o‘quv faoliyatini ongli rejalashtirish imkonini beradi.

Amaliy jihatdan oliy ta’lim muassasalarida differensial baholash natijalarini muntazam tahlil qilish, fan va guruhlar kesimida past natija ko‘rsatayotgan kompetensiyalarni aniqlash hamda shu asosda o‘quv dasturlarini takomillashtirish tavsiya etiladi. Bu yondashuv akademik halollikni mustahkamlash, baholash shaffofligini oshirish va ta’lim sifatini ichki monitoring qilish tizimini kuchaytiradi.

XULOSA

Baholash mezonlarini differensiallashtirish ta’lim jarayonida adolatli, shaffof va natijaga yo‘naltirilgan baholash tizimini shakllantirishning muhim metodik asosidir. Bu yondashuv o‘quvchi yoki talabaning umumiy ballini emas, balki bilim, amaliy ko‘nikma, tahliliy fikrlash, ijodiy yondashuv va refleksiya kabi alohida kompetensiyalarini ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, rubrika va differensial mezonlardan foydalanish talabalarga kutilayotgan natijalarni oldindan tushunishga, o‘qituvchilarga esa baholashni izchil va asosli tashkil etishga yordam beradi. Formativ baholash, o‘zaro baholash va raqamli tahlil vositalari bilan uyg‘unlashganda bu model ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston sharoitida baholash mezonlarini differensiallashtirishni bosqichma-bosqich joriy etish uchun namunaviy rubrikalar bankini yaratish, o‘qituvchilar malakasini oshirish, elektron baholash platformalarida mezonlar kesimidagi tahlilni yo‘lga qo‘yish va har bir fan bo‘yicha ta’lim natijalari bilan baholash mezonlari o‘rtasidagi moslikni ta’minlash zarur. Ana shundagina baholash jarayoni faqat nazorat vositasi emas, balki ta’lim natijalarini rivojlantiruvchi samarali mexanizmga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Brookhart, S. M. (2018). Appropriate Criteria: Key to Effective Rubrics. Frontiers in Education.
2. Hatziconstantis, C., & Kolympari, T. (2025). Assessment Rubrics in International Education: Developing a Holistic Rubric to Provide Formative Assessment. Journal of Research in International Education.
3. Ling, J. H. (2025). A Review of Rubrics in Education: Potential and Challenges. Indonesian Journal of Innovative Teaching and Learning.
4. Yousef, A., & Ayyoub, A. (2024). Rubric development and validation for assessing educational robotics skills. Frontiers in Education.
5. Fadillah, S. M., & Ha, M. (2024). Using Rubrics to Enhance Accuracy of Peer Assessment and Self-Judgment in Biology Learning. Asia-Pacific Science Education.
6. Priyanka, P., & Mehrotra, D. (2022). Objective Assessment in Java Programming Language Using Rubrics. Journal of Information Technology Education: Innovations in Practice.
7. Muktiarni, M., Ana, A., Sern, L., & Saripudin, S. (2020). Using Rubrics to Assess E-learning in Vocational Education. Journal of Engineering Education Transformations.
8. UNESCO. (2025). Assessment for improved learning outcomes.
9. UNESCO. (2025). Meeting Every Learner Where They Are.
10. UNESCO. (2025). Resources on learning assessments.